

Onderbroken herinnering...

*De kroniek van mr. Ennema over de Kamper joden
in de Tweede Wereldoorlog*

door Jaap van Gelderen

De kroniekschrijver van de *Kamper Almanak*, mr. J.H.P. Ennema (1902-1947), neemt onder zijn kladaantekeningen ten behoeve van de kroniek onder 4 april 1943 op: 'Op 4 April 1943 een mededeeling in de Zwolsche Courant, dat alle Joden uit de provincie zich op 15 April naar Vught moeten begeven'. Met deze maatregel beoogde de Duitse bezetter dat Overijssel tegen die datum 'Judenrein' moest zijn; elk verblijf na die datum zou als illegaal worden aangemerkt en gestraft worden met deportatie. In het najaar van 1941 waren ook in Oost-Nederland de razzia's onder joodse mannen op gang gekomen, zij werden naar Mauthausen doorgestuurd, waarvandaan al snel de doodsbberichten binnenkwamen. In juli 1942 werd begonnen met het meer systematisch oproepen van joden voor zogenaamde werkkampen om later (begin oktober) naar Westerbork en vandaar naar het Oosten te worden doorgezonden. In november en december volgden de overigen, met uitzondering van ouden van dagen en enkele (nog) vrijgestelden. Met de beschikking van 29 maart 1943 'voltooiden' de bezetters hun bedoelingen: het verwijderen van de joden uit de Europese samenleving.¹

J.H.P. Ennema

De jurist Joan Ennema (geb. 2 mei 1902) stamde uit een Kamper familie en trad, na zijn studie in Utrecht, in dienst van de Bataafsche Petroleum Maatschappij voor een Indische carrière. Verder ontpopte hij zich als wereldreiziger. Een zwakke gezondheid dwong hem te repatriëren. In Kampen werd hij conservator van de boekerij en de verzameling van het historisch archief van de Nutsspaarbank, dat was in 1939; per 1 maart 1944 werd hij correspondent 1e klasse van de Nederlandsche Bank bij de Spaarbank als opvolger van G.C.F. (Frans) Walkate. Zo kwam hij in aanraking met de *Kamper Almanak*; al spoedig verzorgde hij de kroniek. Verder schreef Ennema vele artikelen in allerlei periodieken over culturele en historische onderwerpen. In 1946 verscheen van zijn hand in de Heem-

Joan Hendrik Petrus Ennema (1902-1947).

schutserie: *Kampen. De aloude Hanzestad*. Het merkwaardige feit doet zich voor dat, waar Ennema elk gebouw, elke bijzondere steen en tal van feiten in dit boekje bijeenzet, hij met geen woord rept over de joodse gemeenschap en de synagoge; wel bijvoorbeeld over de Lutherse Kerk, die door dezelfde architect - Nicolaas Plomp - werd ontworpen. Dit in tegenstelling tot de oudere literatuur over Kampen, waar de 'nette, fraaie' synagoge wel wordt vermeld. Ennema overleed op 5 jan. 1947 en werd door H.A. Ekker herdacht in de *Kamper Almanak*.²

Kamper Almanak 1946-1947

De aantekeningen van Ennema werden overigens niet opgenomen of zelfs maar verwerkt in de uitgebreide kroniek - lopend van 1940 tot 16 oktober 1946 - die in de *Kamper Almanak* van 1946-1947, verscheen. Nauwelijks wordt hier over het lot van de joodse gemeenschap in Kampen mededeling gedaan, en als dit al gebeurt, zijn de gegevens soms ook nog foutief. Zo staat er onder *17 en 18 Oct. 1942*, 'De Kamper Joden worden opgehaald en opgebracht', dit moet zijn, *17 en 18 November 1942*.

Wel vindt men nog onder *13 Maart 1944*, 'W. v. d. Hoeden, die zich moet melden, verdwijnt van het tooneel'. Over hem verderop in dit artikel.

Volgens een mededeling van mw. G.H.A. Krans moet Ennema wel nog zelf de kroniek hebben samengesteld. Dit wordt ondersteund door een verslag van dr. C.N. Fehrmann uit 1948 over de werkzaamheden van het Frans Walkate Archief, dat werd gepubliceerd in 1948 in - nota bene - het *Verslag van de Gemeente Kampen 1945-1946*.³ Was Ennema reeds ziek en heeft zijn tijdelijke opvolger H.J. Moerman de eindredactie gehad; of heeft hij zijn oorspronkelijke aantekeningen, waarmee hij direct in mei 1940 was begonnen en die doorlopen tot mei 1943, niet meer geraadpleegd? Uit de toevoegin-

gen die Ennema maakte bij zijn aantekeningen blijkt overigens wel dat hij heeft geprobeerd een en ander te ordenen; zo maakte hij een sommetje om uit te rekenen om hoeveel mensen het nu ging. Misschien kan men stellen dat, waar hij direct na afloop van de oorlog de precieze balans nog niet kon opmaken (hoewel het ergste te vermoeden viel), hij zijn ruwe materiaal maar terzijde heeft gelegd. Het verhaal had nog te veel open einden. Blijft de vergissing in de datum in de gepubliceerde kroniek en het feit dat hij zo wel erg weinig vertelde van wat men voor ogen had kunnen zien en had gezien.⁴

In 1947 verscheen er geen Almanak. De kroniek uit de Almanak voor 1948-1949 sloot aan bij die uit 1945-1947 en begon met de datum 16 oktober 1946. Op een briefje, gedateerd 27-9-1947, gevonden bij de aantekeningen van Ennema, staat te lezen: “Heer Fehrmann! Is dit nog van enig importance om ‘iets’ van te maken? Is in spaarbank-archief gevonden”. Kennelijk heeft men er later niet meer aan gedacht nog iets met deze informatie te doen.

W. van der Hoeden

In de aantekeningen van Ennema (en uiteindelijk ook in de kroniek uit 1946) wordt hij genoemd, ‘de journalist Van der Hoeden’. Ennema noteert dat hij in november 1942 de invalide mej. Sophia Boektje in zijn huis aan de Okmastraat had opgenomen. Als gemengd-gehuwde werd hij nog niet opgeroepen; die oproep kwam, zoals we hierboven zagen, in maart 1944. Intussen kon wel worden bevroed wat het lot van de joden zou zijn, hij dook onder. Bijzonderheden zijn niet bekend, maar bij de medewerkers van het Frans Walkate Archief is overgeleverd dat er in de oorlogsperiode door ‘een onderduiker’ werkzaamheden waren verricht ten behoeve van het archief. Ook was duidelijk dat Van der Hoeden papieren had ondergebracht bij de Nutsspaarbank, zoals het pakpapier van het pakketje voor Heintje Vos-Heilbron van april 1943, dat retour was gezonden uit kamp Westerbork aan zijn adres.

Wolf van der Hoeden stamde uit een joodse familie uit Nijkerk, hij werd geboren in 1886. Uit zijn huwelijk met (de niet-joodse) K. de Haan werden twee zoons en een dochter geboren. Aanvankelijk was hij als journalist werkzaam in Twenthe, maar een uitgeversfusie bracht hem naar Kampen, waar hij de opvolger werd van de vermaarde J.F. van Hanswijk Pennink bij de *Kamper Courant*. In 1938 werd dat blad opgeheven en werd Van der Hoeden Kamper correspondent voor de *Zwolsche Courant*, totdat de bezetter

dit niet meer gedoogde en hij, tot werkloosheid gedoemd, een aanbod kreeg bij de Nutsspaarbank. Van der Hoeden wordt getekend als een gewaardeerd collega en een gedegen journalist, die graag met een primeur kwam en met wie men vriendschappelijk van mening kon verschillen; iemand ook met een uitgesproken mening. Een politiek tehuis vond hij bij de SDAP; bevriend was hij met de Kamper gemeentesecretaris H. Bakker, die ook socialist was. De oorlogsdreiging en de bezetting deden een zware aanslag op zijn gezondheid. Na afloop van de oorlog werkte hij korte tijd bij de overheid en probeerde hij weer in zijn oude vak terug te keren, wat met moeite lukte. Hij stierf op 2 november 1947.⁵

Een eerste herdenking

De *Kamper Almanak 1946-1947* bevat in de kroniek onder 9 Juli 1945 de volgende aantekening: 'Kampen herdenkt de gevallen in de Bovenkerk. Daar klinken onder doodsche stilte de namen van hen, die in de zwartste jaren onzer geschiedenis den dood ingingen, opdat Nederland zou leven. Er werd gesproken door den Burgemeester, door den heer H. Bakker en door geestelijken van verschillende kerken.' Kampen was op 17 april 1945 bevrijd en toen was er in verschillende kerken een dankstond belegd; na de bevrijding van geheel Nederland wilde het (voorlopige) gemeentebestuur niet te lang wachten met een algemene herdenking, ondanks allerlei onzekerheden (nog niet alle Kampenaren waren teruggekeerd). Burgemeester H.M. Oldenhof was de eerste spreker, hij zei: 'Over veler lot verkeren wij nog in onzekerheid. Met name denken we aan vrijwel al onze Joodse stadgenoten, over wie nog geen enkel bericht is binnengekomen (...)'. De andere sprekers lieten het onderwerp, wat er met de joden was gebeurd, rusten. Lange tijd leek het of zij vergeten waren, ook bij de jaarlijks terugkerende herdenkingen. Hans Wiersma schrijft: 'Bij de (ontluisterde) synagoge stond dan wel een erewacht, maar meer omdat daar de fusilladeplaats zou zijn van de verzetsstrijder Ario (Snoep) dan om de herinnering aan de Kamper Joden. Ik geloof dat we de herinnering aan hen, om het onvoorstelbare van hun lot, wat hebben verdrongen.' Een doorbraak kwam hier pas op gang in het kader van een algehele bezinning op de functie van de 4 mei-herdenking van de Tweede Wereldoorlog eind jaren zeventig. In mei 1981 werden hun namen voor het eerst gememoreerd in de Bovenkerk.⁶

Verdere verslaglegging

Het verslag van het Kamper gemeentebestuur over de Tweede Wereldoorlog,

gedateerd februari 1947, is voor wat betreft het lot van de joden veel uitgesprokener dan de kroniek in de Almanak. De paragraaf over de ‘Jodenvervolging’ in Hoofdstuk I is duidelijk geschreven onder de indruk van wat de berichten van de bevrijdingstroepen, de krantenfoto’s en de beelden in de bioscoopjournaals bekend maakten. Opvallend is dat hier, anders dan in de kroniek, wel allerlei maatregelen tegen de joden worden opgesomd, maar dat een chronologische geschiedenis van wat er is gebeurd met de joodse Kampenaren geheel ontbreekt. Hun namen worden genoemd, meer niet. Ook over de rol van de (Nederlandse) politie wordt in meer algemene termen gesproken. Hoofdstuk VI ‘Openbare orde en veiligheid en zedelijkheid’ in hetzelfde verslag is meer specifiek voor wat betreft de Kamper politie: agent K. de Geus was per 10 oktober 1942 geschorst wegens het weigeren van het verplicht lezen van Nazi-propaganda en P. Kapenga werd per 30 november 1942 geschorst wegens het weigeren van medewerking aan het ophalen van de Kamper joden. De weigering van de andere politiemensen om medeburgers, waaronder medeambtenaren, te arresteren kwam pas in februari en april 1943 op gang. Dat hielp de laatste vijf joodse Kampenaren helaas niet.⁷

Kamper Almanak 2003

In de *Kamper Almanak 1982-1983* verscheen voor het eerst een geregeld verhaal, mede vanuit deze bronnen beschreven, over de lotgevallen van de joodse gemeenschap in Kampen in de Tweede Wereldoorlog.⁸ Nu het tijdens de jaargang 2003 van de Almanak zestig jaar geleden is dat de laatste joden van Kampen werden weggevoerd, leek het passend om de kroniek van mr. Ennema alsnog te publiceren en daarnaast de passage uit het verslag van het gemeentebestuur over de ‘Jodenvervolging’ te leggen. Een lijst met de sterfdata van de Kamper joden is toegevoegd. Voor verdere informatie over personen en omstandigheden wordt verwezen naar de beschikbare (herdenkings)literatuur.⁹

In het stuk van Ennema zijn alle toevoegingen (soms met kleurpotlood) aan de tekst *cursief* gezet.

Klad-aantekeningen van mr. J.H.P. Ennema

Klad 1

18 Nov. 1942

Op Woensdag 18 November 1942 kwam het bericht binnen dat den avond

te voren (17 November) alle nog in Kampen aanwezige Joden samen-
gebracht in Buiten Sociëteit, hedenmorgen (18 Nov.) om 5 voor 9 met de
trein waren weggevoerd.-

Dit bericht werd bevestigd.-

Om 1/2 8 gisteravond kreeg de Politie, de daarbij ingedeelde
Marechaussee het bevel om op hetzelfde uur bij alle Joden het bericht
voor het vertrek aan te zeggen.-

Om 10 uur waren ze allen in de Buitensociëteit bijeen, waar zij den nacht
doorbrachten, zoo goed en zoo kwaad het ging, om op 18 November om
5 voor 9 af te reizen.-

Hierbij zijn:

2   Echtpaar Rudelsheim 2 *stuks*

2   Echtpaar Boektje (van de Oudestraat, lampen) 2 *stuks*

(Deze als vertegenwoordiger van de Joodsche Raad behoefde niet
af te reizen maar ging vrijwillig omdat zijn 86 jarige vader, zijn
[doorgestreept] moeder dochter wèl weg moesten).-

2   Twee kinderen van Boektje

1   De vader van Boektje

[doorgestreept]

1   De weduwe Goudsmit-Boektje

2 [omcirkeld]

Het echtpaar van Gelderen

(dit mocht echter later hier blijven van wege hartziekte van den
man. Op 8 December werden ze weer her-keurd door den NSB-dokter
Bettinck uit Zwolle).-

2   Weduwe Goudsmid [oorspr. met 't' geschreven]

3   "   "   met 2 kinderen

1 [omcirkeld]   Juffrouw Goudsmit uit de Venestraat, van wie de
echtgenoot reeds was weggevoerd.*

2   Het echtpaar Vos.

2   Twee kinderen van Vos

1   de oude Van Gelderen uit het Gasthuis (83 jaar)

1 [omcirkeld]   Weduwe Vos (die moest achterblijven daar ze een
zenuwtoeval kreeg).

---

tot. 17.- *(Deze juffrouw G. mocht later blijven door gemengd gehuwde
voorouder (moeder).- (Werd om 12 uur 's nachts naar huis gestuurd)

Nog niet weggevoerd zijn:

1 Dec. 1942

2   Echtpaar Boektje (lompen), werkend voor de Weermacht.
(Deze verdwenen echter Dinsdagavond 1 December laat, met onbekende bestemming).-

1   Mej. Boektje (ziek, invalide)

Echtpaar Van der Hoeden (gemengd gehuwd met kinderen).-

3   Deze invalide mej. Boektje trok bij de fam. van der Hoeden in.-

3 Oct. 1942   (Tandarts Polak zou als gemengd gehuwd ook vrij zijn geweest, doch die vertrok reeds op eigen gelegenheid met onbekende bestemming op 3 October l.l. en werd dientengevolge in het Politieblad gesignaleerd.).-

17

[+] 3

totaal 20   Bij de weggevoerden komen nog de familieleden Hefter (Roemenen): man, vrouw en zoon.- Deze waren als leden van een bevriende natie vrijgesteld van 't dragen van een ster. Toch werden zij 18 Nov. weggevoerd. Nadat zij in Westerbork waren aangekomen, werden de vader en moeder naar 't Oosten doorgezonden, doch een later bericht meldde, dat toch de 3 Hefters weer in Westerbork verenigd zijn.- Dus waarschijnlijk teruggekomen.-

21 Nov. 1942   Op 21 November 1942 kwam 's avonds een telegram uit Westerbork in Drenthe der gezamenlijke Kamper weggevoerde Joden: "Stuur levensmiddelen".-

Zaterdagavond zijn nog 20 pakketten van 4 Kilo elk ingepakt met brood, roggebread, worst, koek, gecondenseerde melk enz. (16 brooden o.a.!)-, die door de winkeliers zonder bonnen, tegen geringe prijzen werden beschikbaar gesteld.-

Zondagmorgen zijn ze per particuliere auto naar Assen vervoerd en op 23 November per vrachtdienst naar 't kamp in Westerbork (de doorlopende vrachtdienst is door de Joodsche Raad gecharterd).-

(het telegram was tevens aanwijzing, dat zij nog in 't land waren & nog niet naar 't Oosten (Polen) weggevoerd.-

Klad 2

27 november 1942

Op Vrijdag 27 November '42 zijn het huisraad en de winkel-
inboedel van Rudelsheim door de politie per verhuiswagen weggehaald.-
25 november 1942

Op Woensdag 25 November '42 kwam het bericht binnen dat
Dinsdagmorgen 24/11, een gedeelte der Kamper Joden uit Westerbork
naar Polen is weggevoerd.-

Klad 3

1943 4 april

Op 4 April 1943 een mededeeling in de Zwolsche Courant dat alle
Joden uit de provincie zich op 15 April naar Vught moeten begeven.-

Als gevolg hiervan werden pogingen in het werk gesteld om de
zieke Joden & Jodinnen alhier, nl. mevr. H. Vos-Heilbron, Hr. & Mevr. van
Gelderens-van Raalte, mej. S. Boektje, hier te laten blijven.-

*1943
4 april.*

Klad 3

*Op 4 april 1943 een mededeeling in de Zwolsche Courant, dat
alle Joden uit de provincie zich op 15 April naar Vught
moeten begeven. -*

*Als gevolg hiervan werden pogingen in het werk gesteld
om de zieke Joden, Jodinnen alhier, nl. Mevr.
H. Vos - Heilbron, H. gtw. v. van Gelderen - van
Raalte, mej. S. Boektje, hier te laten blijven. -*

*Op 9 April heeft de waarnemende burgemeester, Raad van
burgemeester, dat wij konden begeven. (Hij had daartoe persoonlijk een
besluit gebracht aan het basis van heten van der Vlaeden, hij laien
alleen mej. S. Boektje sedert welke weken was ondergebracht. -
Daarna nogmaals contact tot Potho, agent van politie). -*

*Echter op 10 April, 8 morgens ± 7 uur werden alle Joden
, Jodinnen per reekwagens en onder geleide van reekwagens naar
Poles naar Westerbork overgebracht, van wij in de ziekenba-
nassen worden opgenomen. -*

*Donderdag 12 april werd mej. Boektje reeds op transport
geleid naar Polen. -*

*Twee weken later het zieke collega van Gelderen en
Mevr. Vos - Heilbron is ± 28 april in Westerbork om-
komen. (Een langgeschiedt pakket kwam "relais Abernethy
met de aanmelding in postbus: "Overleden"). -*

Op 9 April deelde de waarnemende burgemeester, Roest van Limburg mede, dat zij konden blijven. (Hij had daartoe persoonlijk een bezoek gebracht aan het huis van de Heer van der Hoeden, bij wien alleen mej. S. Boektje sedert enkele weken was ondergebracht.- Daarna nogmaals controle door Petter, agent van politie).- Echter op 10 April, 's morgens plusminus 7 uur werden alle Joden & Jodinnen per ziekenauto en onder geleide van rechercheur van Poolen naar Westerbork overgebracht, waar zij in de ziekenbarak werden opgenomen.- Dinsdag 13 April werd mej. Boektje reeds op transport gesteld naar Polen.-

Twee weken later het zieke echtpaar van Gelderen eveneens; mevr. Vos-Heilbron is plusminus 28 April in Westerbork overleden. (Een aangeteekend pakket kwam 'retour Absender' met de vermelding in potlood: "Overleden").-

Gemeenteverslag 1940-1945: Jodenvervolgung

Druppel voor druppel vulde zich de lijdensbeker van het Joodsche gedeelte van onze bevolking. Evenals in de andere steden en dorpen van ons Vaderland werden ook in Kampen de maatregelen tegen hen langzamerhand strenger. Via verplichte registratie, verbod om zich in plantsoenen, café's, zwembaden, e.d. openbare gelegenheden te vertoonen, dragen van

een vijfpuntige [sic] gele Davidsster, enz. enz, kwam uiteindelijk de deportatie naar Polen. Al deze maatregelen werden door de bezetters met behulp van de Nederlandsche politie uitgevoerd. Niet te verwonderen was het dan ook, dat vele goede politiemannen, die weigerden daaraan mede te doen, eveneens in concentratiekampen terecht kwamen.

Beticht van alle mogelijke, onmogelijke en onmenselijke misdaden, die in de officieele persorganen moesten worden opgenomen, braken de hevige Jodenp[ro]mogroms los in de 2e helft van het jaar 1942. Bij duizenden werden de Joden via Westerbork en Vught naar Polen getransporteerd, alwaar zij soms, na op hen verrichte vivisecties, en andere barbaarschheden, met duivelsch raffinement uitgedacht, voor zoover niet reeds bezweken door vergassing, van het leven werden beroofd. De onderstaande 32 medeburgers van Joodsche afkomst, werden uit hun huizen gehaald en aan den Duitschen Sicherheitsdienst overgeleverd, om eveneens in Polen, ellendig om het leven te komen.

1. Jacob Boektje en echtgenoot Vrouwtje Schaap;
2. Jozef Boektje en zijn dochter Sophia Boektje;
3. Salomon Boektje, zijn echtgenoot Esther Cohen en hun twee dochters Saartje Betje en Betje Sophie;
4. Izak van Boele en zijn zoon Ruben;
5. Ezechiël van Gelderen en zijn zonen Maurits en Arie;
6. Mozes van Gelderen en zijn echtgenoot Vrouwke Elisabeth van Raalte;
7. Herman Goudsmid, zijn echtgenoot Clara de Lange en hun zoon Louis Salomon;
8. Wed. Sientje Goudsmid-Leip en haar dochter Johanna;
9. Wed. Aaltje Goudsmid-Nijstad;
10. Louis Goudsmid;
11. Wed. Klara Heimanna Goudsmid-Boektje en haar zoontjes Louis en Jozef;
12. Hartog Simon Rudelsheim en zijn echtgenoot Margaretha Blits;
13. Jacob Vos, zijn echtgenoot Saartje de Lange en hun kinderen Sara Lina en Joseph Karel;
14. Heintje Vos-Heilbron.

Bron: *Verslag der Gemeente Kampen... over de jaren 1942-1943-1944*, [1948], 4-5, geschreven in febr. 1947.

Lijst van sterfdata van de Kamper joden 1942-1945

13-11-1942 Kampen

Izak van Boele 85 jaar

Begraven 17-11-1942 op Ned. Isr. begraafplaats Kampen-IJsselmuiden

19-10-1942 Auschwitz

Clara Goudsmid-de Lange 37 jaar

Louis Salomon Goudsmid 4 jaar

26-10-1942 Auschwitz

Maurits van Gelderen 52 jaar

27-11-1942 Auschwitz

Ezechiël van Gelderen 79 jaar

Sientje Goudsmid-Leip 65 jaar

Johanna Goudsmid 29 jaar

Klara Heimanna Goudsmid-Boektje 40 jaar

Louis Goudsmid 8 jaar

Jozef Goudsmid 6 jaar

Hartog Simon Rudelsheim 53 jaar

Margaretha Rudelsheim-Blits 49 jaar

Saartje Vos-de Lange 44 jaar

Sara Lina Vos 18 jaar

Joseph Karel Vos 11 jaar

30-11-1942 Auschwitz

Ruben van Boele 45 jaar

Op 25-11-1942 zond hij een brief aan zijn echtgenote Marie van Boele-Vermeulen uit het kamp Monowitz

1-12-1942 Auschwitz

Arie van Gelderen 37 jaar

Een brief aan zijn vader Ezechiël van Gelderen d.d. 25-11-1942 uit kamp Monowitz werd op 16-12-1942 ontvangen bij W. van der Hoeden via de Joodsche Raad in Amsterdam

149

Den Heer E. van Gelderen
 Gasthuis kamer 97, Bovennieuwstraat
 Kampen, Holland.

Monowitz 25 Nov. 1942

Beste Vader.

Hierdurch benachrichtige ich Sie dass ich in Arbeitslager Monowitz o/S. arbeitsam bin; die Verhältnisse und Arbeit ist gut und nicht zu schwer. Das Arbeitslager ist in Aufbau und wird täglich noch verbessert. Die Schlafzimmer sind zentral erheisst und angenehm. Die Nahrung ist genügend.

Wie geht es dir lieber Vater und wie ist es mit Ihre Gesundheit, wie ist es mit die Familien, Nachbare und Bekannte.

Sie haben die Erlaubnisse mir sofort eine Brief zurück zu schreiben.

Van Gelderen, Arie
 Arbeitslager Monowitz o/S.
 Hausnummer 12.

*(alles in postlock)
 enveloppe bleued
 met opdruk
 Mit Reepsprock
 par avion*

*over postzegel
 werd 2/3 W. van der Meulen tegevoerd via
 de Joodsche Raad, Amsterdam.
 Een brief kwam van Meneer, 16 December '42
 terwijl de gedroomde reis 10/11 was misgevoerd.*

*op d.
 brief
 stempel
 met
 Z 4.*

3-12-1942 Auschwitz

Esther Boektje-Cohen 49 jaar

Saartje Betje Boektje 21 jaar

Betje Sophie Boektje 15 jaar

Jozef Boektje 84 jaar

19-12-1942 Szczedrzyk

Herman Goudsmid 38 jaar

Hij kwam terecht in een klein werkkamp in de buurt van Auschwitz; werd in een masagraf voor Nederlandse joden begraven op de rooms-katholieke begraafplaats van een Pools dorpje. In 1989 werd hier door de Ned. Oorlogsgravenstichting een monument geplaatst met zijn naam erop vermeld.

16-4-1943 Sobibor

Sophia Boektje 55 jaar

29-4-1943 Westerbork

Heintje Vos-Heilbron 71 jaar

Zij werd gecremeerd en haar as werd na de oorlog overgebracht naar de Ned. Isr. begraafplaats in Diemen.

30-4-1943 Sobibor

Mozes van Gelderen 68 jaar

Vrouwke Elisabeth van Gelderen-van Raalte 61 jaar

14-5-1943 Sobibor

Aaltje Goudsmid-Nijstad 74 jaar

31-3-1944 Midden-Europa

Jacob Vos 47 jaar

Louis Goudsmid 51 jaar

Was gehuwd met Esther Stibbe, die een niet-joodse moeder had en daarom voorlopig van deportatie werd vrijgesteld; zij dook onder in Den Haag, woonde later weer in Kampen en stierf in 1969 te Hellendoorn.

6 -9-1944 Auschwitz

Jacob Boektje 51 jaar

Vrouwtje Boektje-Schaap 53 jaar

Dit echtpaar dook na 1 dec. 1942 onder in Zalk, later in Haarlem; hier werden zij verraden en via Westerbork met de laatste trein naar Auschwitz gedeporteerd.

15-1-1945 Ravensbrück

Regina Hefter-Koritzer* 54 jaar

24-1-1945 Auschwitz

Salomon Boektje 54 jaar

Op 27 jan. 1945 werd Auschwitz bevrijd door de Russische troepen. Een oomzegger, Joop Boektje uit Den Haag, overleefde Auschwitz.

19-4-1945 Buchenwald

Philipp Hefter* 60 jaar

28-4-1945 tussen Flossenburg en Dachau

Berthold Siegfried Hefter 32 jaar

* Het gezin Hefter uit Berlijn woonde als vluchtelingen voor het Nazi-regime, vanaf 1939 in de Geerstraat te Kampen.

Noten

- 1 De beschikking van Rauter, commissaris-generaal van 'Openbare Veiligheid', gedateerd Den Haag 29 maart 1943, werd ook gepubliceerd in het *Nieuwsblad voor Kampen* van 31 maart 1943. Dit nazi-blad verscheen na het verbod van het *Kamper Nieuwsblad*; het redactiebureau was (bleef) gevestigd in de Broederstraat 9.
- 2 H.A. Ekker, 'Mr J.H.P. Ennema', in: *Kamper Almanak 1948-1949*, 104-106; de aantekeningen van Ennema bevinden zich in: 'Verslagen / belevenissen van Kampenaren', no. 18 (WO II), Frans Walkate Archief.
- 3 Corona [ps. G.H.A. Krans], '1940-1945, een paar losse herinneringen', in: *Kamper Almanak 1965-1966*, 247-256, m.n. 249; C.N. Fehrmann schreef over het Frans Walkate Archief in oorlogstijd in: *Verslag der Gemeente Kampen 1945-1946*, [1948], 45.
- 4 Enkele ooggetuigenverslagen: Wolter van der Kamp in: Adriaan van Boven, *Jan Jansen in bezet gebied. Oorlogsdagboek van een ambtenaar*, Kampen 1946, 183-184 (geciteerd bij L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 6, Den Haag 1975, 243; mw. Z.A. Hendriks, in: K. Hendriks, *40 jaar evangeliste*, Kampen 1968, 97-99 ('Drama'); Jopie Langefeld, 'Ik mis twee namen...', in: *Kinderen verhalen van de oorlog. Kampen 1940-1945*, Kampen 1990, 49-51; H. Bakker-de Vries, in: *Nieuw Kamper Dagblad*, 30 nov. 2002 (zie noot 9). De eerste drie verhalen staan bijeen in: Jeroen Kummer (red.), *Geschiedenis van Kampen*, deel 2, 'Zij zijn Kampers...', Kampen 2001, 236-237. Een bijzonder ooggetuigenverslag van mw. E.M. van Dijk-Blei (gehuwd met de verzetsman Hilbert van Dijk) is te vinden in: C. Hilbrink e.a., *'De Pruis komt!' Overijssel in de Tweede Wereldoorlog*, Zwolle 1990, 90; hieruit blijkt dat de impuls tot verzet mede werd gevoed door het zien van wat de familie Goudsmid-Boektje uit de Gasthuisstraat overkwam in november 1942.
- 5 Over W. van der Hoeden, *Kamper Nieuwsblad*, 4 nov. 1947 (In memoriam en overlijdensadvertentie, ondertekend door echtgenote, kinderen en kleinkinderen) en 8 nov. 1947 (een verslag van de crematie te Driehuis-Westerveld).
- 6 Over de bijeenkomst in juli 1945: Hans Wiersma, *Vroeger, weetjewel... Feuilletons uit het Nieuw Kamper Dagblad*, Kampen 1988, 50-59, m.n. 50 (Herinneringen aan joodse Kampenaren). 'Kampens's Doodenlijst' in: *Kamper Almanak 1946-1947*, 185-188; ook, met enkele aanvullingen, in: J.B. Keuter, *Kampen in oorlogstijd*, Kampen 1982, 29-31, de joodse Kampenaren, a.w., 20. Cf. Jaap van Gelderen, 'Toespraak gehouden in de Bovenkerk te Kampen 4 mei 1981', in: *Theologische Hogeschool Kampen 1982* nr. 2, 16-18.
- 7 'Jodenvervolging' (Hoofdstuk I, Algemeen) en 'De houding van het personeel' van de politie (Hoofdstuk VI), *Verslag der Gemeente Kampen (...) 1942-1943-1944* [1948], 4-5 en 23-24. Zie ook: G. Spanhaak en J.B. Keuter, *De ambtseed getrouw... Brieven aan de vijand van de Kamper burgemeester*, Kampen 1983. Over P. Kapenga: Agnes Amelink, *De gereformeerden*, Amsterdam 2002, 140-143, 154; over K. de Geus: Jaap van Gelderen, 'Kroniek van de

- Jodenvervolging. Kampen 1940-1945', in: *Kamper Almanak 1982-1983*, 305-319, m.n. 311-312.
- 8 Het reeds genoemde (noot 7): 'Kroniek van de Jodenvervolging'. De gegevens over de 34 joodse stadgenoten staan bijeen in: J.B. Keuter, *Kampen in oorlogstijd*, Kampen 1982 (en latere drukken), 20; foutief is hier de datum van wegvoering. De namen en leeftijden staan vermeld op de gedenksteen aan de voormalige synagoge aan de IJsselkade. De steen aan de muur wordt besproken in: H. Hamburger en J.C. Regtien, *Joodse oorlogsmonumenten in de provincie Overijssel*, Bedum 2002, 45. Op de galerij in voormalige synagoge aan de IJsselkade 33 te Kampen zijn o.a. de volgende albums aanwezig: *Klein album van Kamper families - de twintigste eeuw; De ondergang van de Joodse gemeenschap in Kampen in de Tweede Wereldoorlog*.
- 9 Verdere herdenkingsartikelen:
- Jaap van Gelderen, "Razzia op het Slotfeest", in: *Nieuw Kamper Dagblad*, 2 okt.1992 [over de razzia van 2 oktober 1942]; Daan van Driel en Jaap van Gelderen, *Kinderen verhalen van de oorlog. Kampen 1940-1945*, Kampen 1990 [met name over de joodse kinderen uit Kampen]; Jaap van Gelderen, 'Kampen: verhalen over de oorlogstijd', in: *De Panne. Mededelingenblad van de vereniging Vrienden van het Kamper Museum*. Jrg. 20-2 (juli 1995), 6-15 [over de geschiedschrijving over Kampen in WO-II]; Carel de Goeij, 'Van huis opgehaald, de brug over, naar de trein, naar Westerbork', in: *Nieuw Kamper Dagblad*, 30 nov. 2002 [over 17 en 18 november 1942]. Over Herman Goudsmid: Jaap van Gelderen, 'De jongens en de mannen van de Koselgroep', in: *IJsselakademie 12-2* (dec. 1989), 74-78.